

TUSSEN STEDENBOUW EN STADSBESTUUR. DE STEDENTENTOONSTELLING VAN PATRICK GEDDES EN HET INTERNATIONAAL STEDENCONGRES

WOUTER VAN ACKER (UGent/Griffith University)
MICHEL DEHAENE (UGent) - PIETER UYTENHOVE (UGent)

Het internationale stedencongres en de steden-
tentoonstelling die werden georganiseerd in Gent in
1913 vormen een mijlpaal in de geschiedenis van de
stedenbouw. Op het congres werd een internatio-
nale gemeenschap van specialisten in stedenbouw
en stadsbestuur gesticht en bestendigd in de vorm
van een nieuwe vereniging, de Union Internationale
des Villes. Bovendien werd op dit ogenblik getracht
om een nieuwe wetenschappelijke discipline op te
richten die een brug moest slaan tussen twee velden:
stadsbouwkunst en gemeentelijk bestuur. De eenheid
van de stad als bouwwerk en gemeenschap was ook
het uitgangspunt van de tentoonstelling die hoorde
bij het congres. Stedenbouw en stadsbestuur kwamen
in 1913 even samen en gingen nadien weer hun eigen
weg. De vragen die oprezen tijdens die dialoog over
het wetenschappelijk object 'stad' zijn veelbetekend
voor het toenmalige stedenbouwkundig klimaat.

Internationale congressen en tentoonstellingen over
stedenbouw waren een recent fenomeen. In 1910 werd
een Allgemeine Städtebau Ausstellung gehouden in
Berlijn, in 1911 een Health Exhibition and Congress
door het Royal Sanitary Institute in Belfast, en in
1912 een Städte Ausstellung in Düsseldorf.¹ Binnen

deze recente traditie was de Gentse editie vooral
gemodelleerd op de Town Planning Conference and
Exhibition die het Royal Institute of British Architects
(RIBA) georganiseerd had in Londen in 1910.² De
Cities and Town Planning Exhibition die te zien was
in Gent in 1913, had zich trouwens ontwikkeld uit
de Londense tentoonstelling van 1910. De opbouw
ervan werd geleid door de Schotse stadssocioloog
Patrick Geddes, onder toezicht van een uitvoerend
comité van experts zoals de voorzitter van de British
Local Government Board, John Burns, en de leiding-
gevende Britse stedenbouwkundigen Raymond
Unwin, Thomas Adams, Henry R. Aldridge en Ewart
Culpin.³ De Cities and Town Planning Exhibition was
voor het eerst in 1911 in Chelsea te zien, en landde
na enkele herzieningen en tussenstops in Edinburgh,
Dublin en Belfast op het Europese vasteland, te Gent
in 1913.⁴ Volgens de Engelse stedenbouwkundige
Patrick Abercrombie overtroffen de stedenbouwten-
tentoonstellingen van Londen en Berlijn in 1910 die van
Geddes in 1913 op vlak van illustraties, maar 'voor
iedereen die een ware intellectuele interesse heeft in
stedenbouw' stond het buiten kijf dat die van Gent
'de meest waardevolle' van de drie was.⁵

In de Gentse Wereldtentoonstelling kreeg de Cities
and Town Planning Exhibition een plek toegewezen
aan het Gemeenteplein, in een hal die hoorde bij het

Het Paviljoen van Brussel op het Gemeenteplein.
Aangrenzend, links de hal waarin de Cities and Town Planning
Exhibition van Patrick Geddes werd gehouden.

Portret van Patrick Geddes (1854-1932).

paviljoen van Brussel. De stedenpaviljoenen die op de wereldexpo van Brussel in 1910 verspreid waren over het gehele park, waren in Gent gebundeld rond één plein.⁶ Het Gemeenteplein werd afgelijnd door de paviljoenen van ‘de vier grote Belgische steden’: Brussel, Antwerpen, Luik en Gent. Zoals Patrick Geddes observeerde, was zijn tentoonstelling gelegen in een sfeer van ‘burgerlijk en regionaal patriottisme’; in een Vlaamse provinciale stad die er ‘vurig naar verlangde om zich te tonen en te bevestigen’ als een stad met internationale reputatie. Die internationale aspiraties van dit provinciale patriottisme waren vreemd genoeg in harmonie met de strategie van België. De Belgische Staat speelde in vergelijking met zijn buurlanden immers zijn materiële en militaire zwakte ten volle uit om zich internationaal beter te positioneren als een ‘key-stone State’, onder meer door het organiseren van vele werelddentoonstellingen.⁷

Door de complexiteit en lage spektakelwaarde kreeg de tentoonstelling van Patrick Geddes weinig aandacht in de populaire berichtgeving over de Wereld-

tentoonstelling. Volgens de auteur van het *Livre d’Or* was de tentoonstelling voer voor specialisten: ‘Qu’était l’Exposition comparée des villes? La définition n’est pas aisée, par suite du caractère complexe de l’objet. Nous croyons que c’est l’historique des villes, comme qui dirait leur biographie, dont on ferait ensuite la critique. Quoiqu’il en soit, nous sommes ici en présence d’une nouveauté qu’il importe de signaler et l’Exposition de Gand peut se féliciter d’en avoir eu la primeur: l’enfant grandira.’⁸

De kans om het populaire medium van een werelddentoonstelling te hanteren om de massa te bereiken werd nauwelijks te baat genomen. Maar des te meer werd door organisatoren en participanten de tentoonstelling en in het bijzonder het bijhorende congres gebruikt om zichzelf professioneel en academisch in de kijker te plaatsen. Internationalisme, discipline- en reputatievorming gingen hier hand in hand. In wat volgt zullen we achtereenvolgens het evolutionair verhaal van Geddes over stadsontwikkeling en stedenbouw trachten te ontrafelen, analyseren we wat de tentoonstelling zo waardevol maakte binnen de context van een nieuwe discipline in volle expansie, en leggen we de gedeelde agenda van de tentoonstelling en het congres bloot.

L’EXPOSITION COMPARÉE DES VILLES

Het was de Brusselse socialistische senator Emile Vinck die het initiatief nam om in Gent op een internationaal congres te bestuderen hoe de verschillende stedenbouwkundige problemen waar gemeentebesturen mee kampen zich voordeden in de verschillende landen, en welke oplossingen ervoor gevonden of voorgesteld waren. Vinck wilde naar aanleiding van het congres een tentoonstelling over diezelfde problematiek organiseren. De Brusselse documentalist en internationalist Paul Otlet schreef na zijn bezoek aan de stedenbouwtentoonstelling te Düsseldorf in november 1912 in een brief naar Vinck dat hij gehoord had over zijn plannen om een dergelijke tentoonstelling ook in Gent op te zetten. ‘Zou het mogelijk zijn om deze tentoonstelling nadien tot een permanent museum om te vormen?’ vroeg Otlet.

‘We moeten proberen om alle krachten te bundelen en indien er een vergelijkend gemeentelijk museum zou komen,’ zo ging hij verder, ‘kan het samensmelten met ons programma.’⁹ Bij zijn brief voegde hij een brochure over de huidige inrichting van zijn Internationaal Museum in het Jubelpaleis te Brussel en van het programma van een tentoonstelling die de studiegroep *Le plus grand Bruxelles* aan het voorbereiden was met de hulp van de Brusselse stads-

diensten.¹⁰ Na de goedkeuring van Vinck, werd Paul Otlet uiteindelijk als curator aangesteld van de *Exposition comparée des villes de Gent*.

Otlet wilde dat Geddes’ *Cities and Town Planning Exhibition* de kern van zijn tentoonstelling zou zijn. In januari 1913 contacteerde hij zijn vriend Geddes, die hij had leren kennen op de Wereldtentoonstelling te Parijs in 1900 en met wie hij sindsdien

Maquette van August Poppe voor de sanering van de Kuip van Gent.

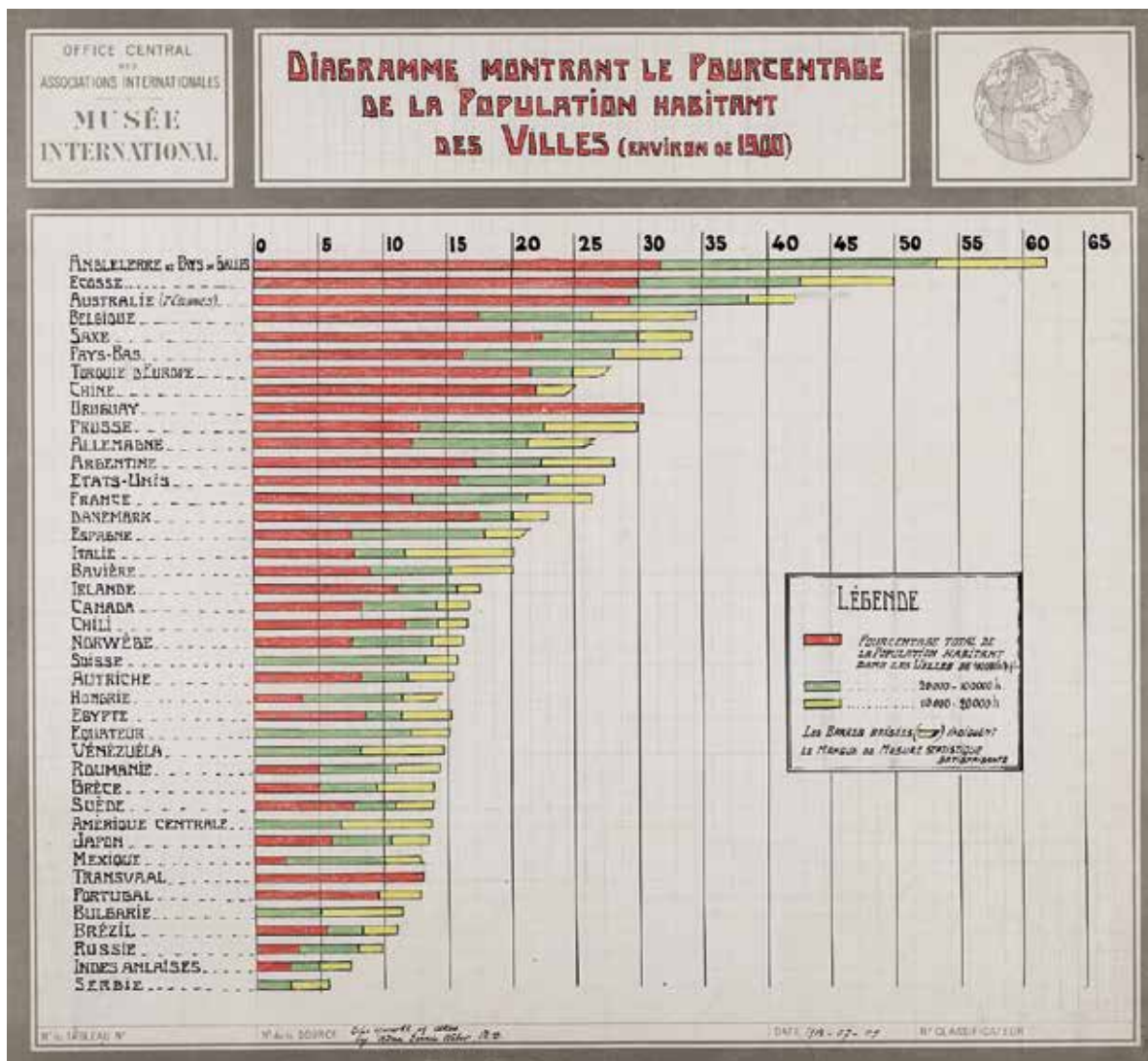
Illustratie, gemaakt door het Internationaal Museum van Paul Otlet, van een van de vragen die door het organisatiecomité van het Internationaal Stedencongres gesteld werd aan de deelnemers: het probleem van de ontwikkeling van de stationsomgeving.

regelmatig correspondeerde over encyclopedisme en stedenbouw.¹¹ Hij vroeg hem of zijn tentoonstelling beschikbaar was en op welke voorwaarden ze naar Gent zou kunnen worden gebracht. Geddes wilde de tentoonstelling graag naar Gent laten reizen maar meldde meteen dat een deel van de opstelling zich in zijn Outlook Tower in Edinburgh bevond en het andere deel opgeslagen was in een pakhuis in Ierland.

Geddes was een erg actieve deelnemer aan wereldtentoonstellingen. Hij was als secretaris van de Britse sectie van de International Association for the

Advancement of Science, Arts and Education sinds 1900 betrokken geweest bij de organisatie van wetenschappelijke congressen en rondleidingen ter gelegenheid van werelddtentoonstellingen.¹²

In de Gentse editie van 1913 stond hij niet enkel in voor de stedententoonstelling maar hij nam ook deel aan de organisatie van de Arts-and-Craftsafdeling van de Britse sectie. Hier stelde hij voor om de verschillende toegepaste kunsten te koppelen aan Griekse goden, dit om de bijdrage van die kunsten tot de algemene cultuur duidelijk te maken.¹³

Grafiek, gemaakt door het Internationaal Museum van Otlet, die aantoont welk percentage van de bevolking in steden woonde rond 1900.

De steden tentoonstelling te Gent was niet enkel het werk van Geddes. Zo was er in een van de zalen materiaal te zien verzameld door de stad Gent, waaronder een grote maquette van het stadsvernieuwingsproject voor het gebied rond de drie torens. Een andere zaal toonde schema's over gemeentelijke bedrijven en diensten die speciaal voor de tentoonstelling waren vervaardigd door Otlets Internationaal Museum. Auguste Bruggeman, Gents gemeenteraadslid en voorzitter van de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten te Gent, hield de kosten en organisatie van de tentoonstelling nauwlettend in het oog. En

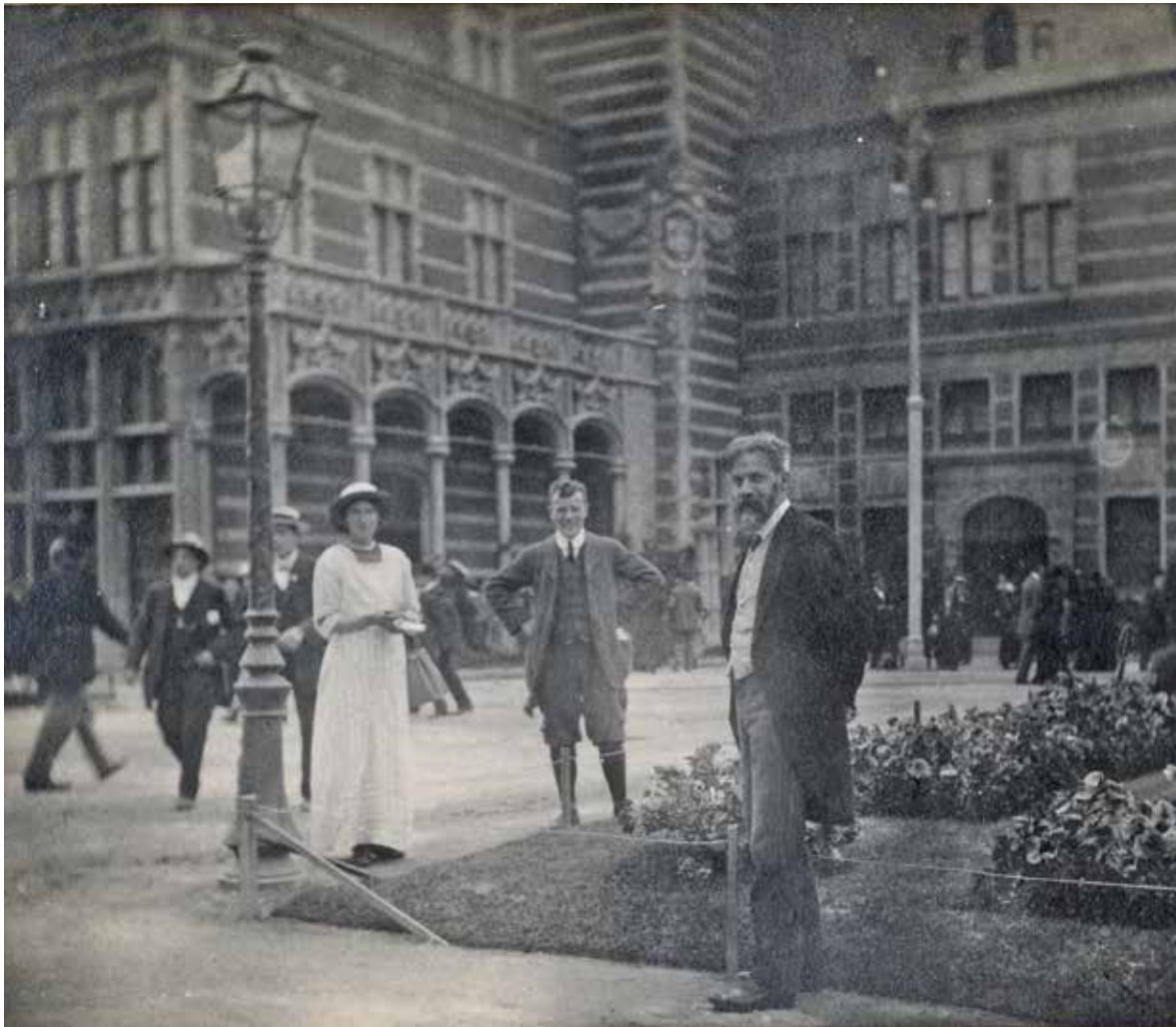
Alisdair Geddes, de zoon van Geddes, toen 21 jaar oud, werkte 'als een Trojaans paard' om alle stukken tijdig op te hangen.¹⁴

Geddes' tentoonstelling was eerst en vooral 'een tentoonstelling van ideeën'.¹⁵ De documenten werden er getoond, niet omwille van hun intrinsieke kwaliteit, maar omwille van hun evocatieve waarde. Het ontbrak de tentoonstelling aan mooie kaders en labels. Een vertaler-tolk was dan ook onontbeerlijk om inzicht te krijgen in Geddes' verhaal. De bezoeker werd geacht de tentoonstelling te *lezen* en om die

hierbij te helpen had Geddes aan Otlet beloofd een team van speciaal opgeleide gidsen te sturen: ‘During each exposition, I have the habit to act not only as a teacher almost all of the time (my one or two assistants also), but also to prepare a crowd of intelligent people, who also come morning and evening to give explanations to little groups of workers, schoolchildren, ladies, anybody—in such a way that we are able to have a noticeable effect on the public opinion of the entire city. I believe that almost all the objects of our exhibition are of interest to you because we treat each city as a geologist would treat a geological milieu—both from a particular and general point of

view—and we have gathered a good deal of interesting and curious things, as well as a mass of documents of a civic and sociological order.’¹⁶

In het levendig verslag dat Geddes-biografe Amelia Defries van de tentoonstelling in Gent heeft gegeven, beschrijft ze nochtans hoe verontruste bezoekers drie dagen voor de opening van het internationale stedencongres, ronddwaalden op zoek naar een gids: ‘heren in geklede jassen, hoge hoeden in de hand, decoraties in de knoopsgaten, riepen eerder geprikkeld: “Mais M. Geddes, où est-il donc?”’¹⁷ Een van deze heren die op zoek was naar een vertaler-tolk was Paul Otlet: ‘He had

Patrick Geddes op het Gemeenteplein op de Wereldtentoonstelling te Gent in 1913.

brought with him the papers of this *Premier Congrès des Villes*, and he laughed heartily at my dismay over the appearance of our ill-conditioned exhibition, and the non-existence of the catalogue. He said something in fun about “the tyrannic Geddes, who would have things his own way,” and, turning to Alasdair, he cried with some excitement: “*Mais où est-il, ce bon Geddes, hein?*”¹⁸ Geddes kwam net op tijd opdagen voor zijn ontmoeting met Otlet en zou in een dolle drift de laatste wijzigingen aanbrengen voor de opening van het congres. Uiteindelijk werd de originaliteit van de tentoonstelling bekroond met een gouden medaille.¹⁹

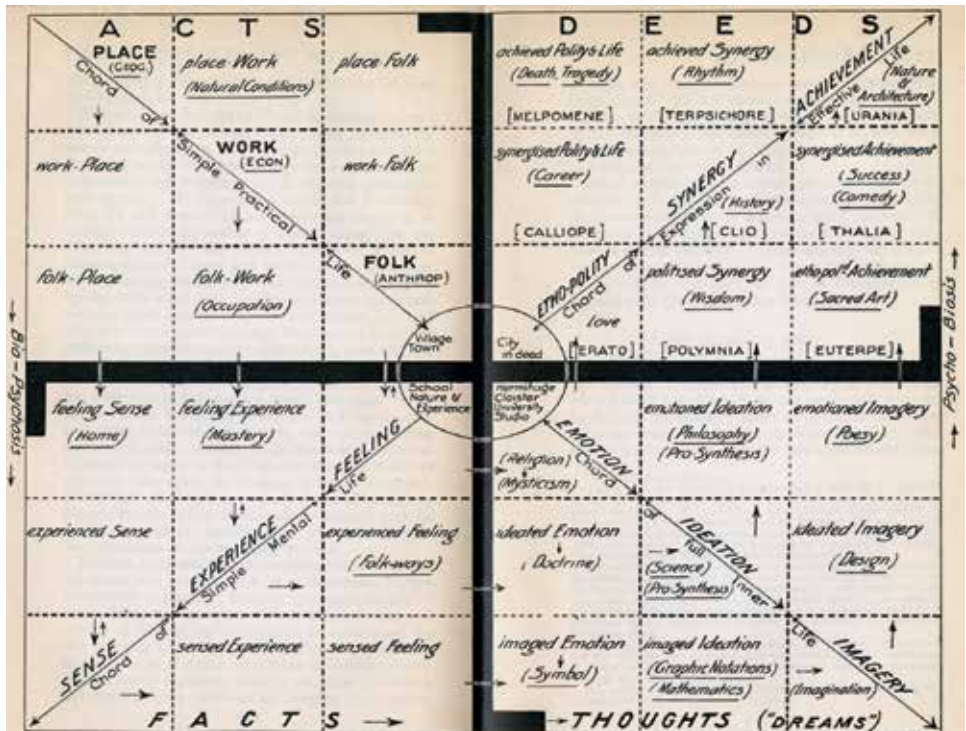
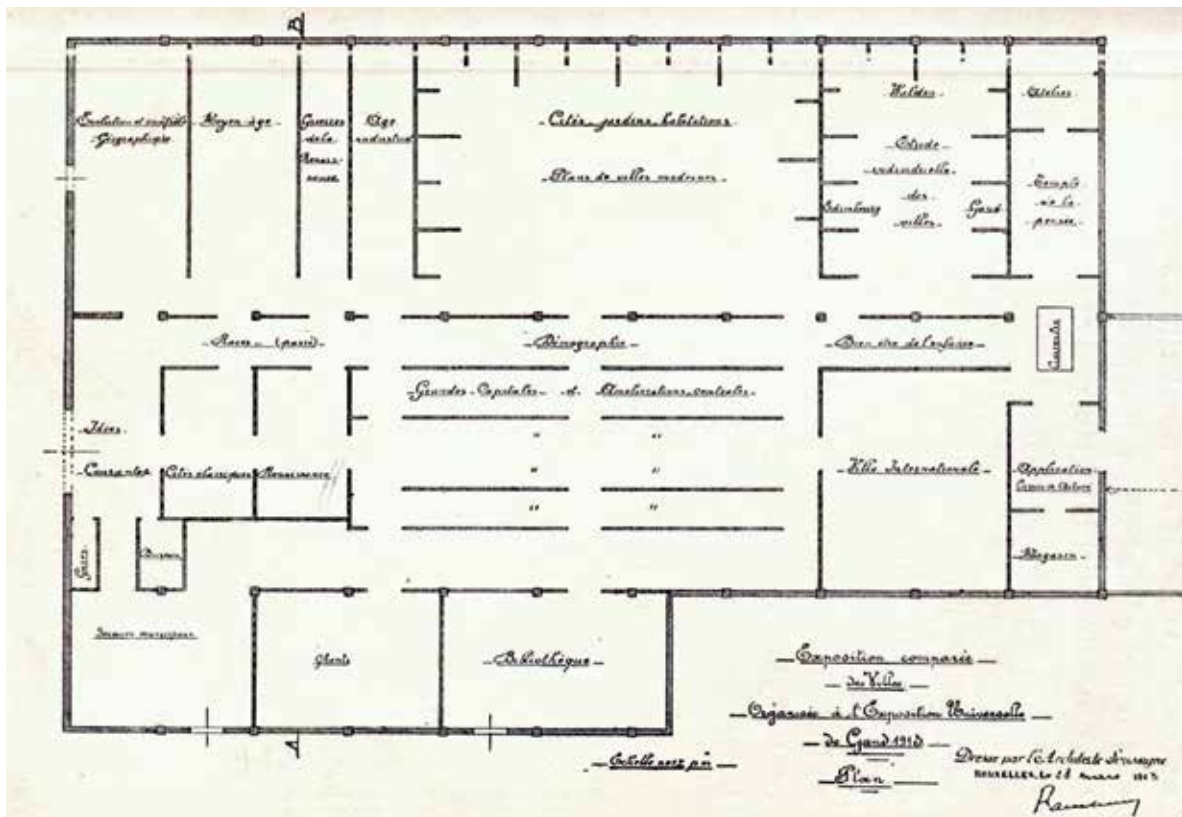
De Cities and Town Planning Exhibition was een vergelijkende studie van steden, ‘elk ervan getoond als een levend wezen, in voortdurende wisselwerking met hun omgeving’.²⁰ In het artikel ‘Two Steps in Civics’, dat een grondplan van de tentoonstelling bevatte, beschreef Geddes het algemeen opzet van de expo.²¹ Hij legde uit hoe de tentoonstelling bestond uit drie delen die elk zo geordend waren dat ze telkens een andere blik wierpen op de stad. De drie delen werden voorafgegaan door een eerste zaal waarin de bezoeker doelbewust werd geconfronteerd met ‘het overdonderend en verwarrend [karakter] van het onderwerp’. Volker Welter heeft in dit verband gewezen op de socratische, pedagogische opvatting achter deze benadering, waarbij verwarring de sleutel is om toegang te krijgen tot vergeten kennis.²² De verwarring laat toe om met nieuwe ogen naar historisch materiaal te kijken.

De delen van de tentoonstelling behandelden achtereenvolgens: ‘wereldsteden en hoofdsteden’, ‘ras, bevolking en jeugd’, en ‘geografische en historische surveys en stedelijke ontwikkelingen’.²³ Het eerste deel vertelde op conventionele, chronologische wijze het verhaal van stedelijke ontwikkeling. Er werd begonnen met de oudheid waar de grootsheid en de glorie van de Griekse, Romeinse en Babylonische steden werden verheerlijkt; vervolgens kwamen de steden van de renaissance aan bod en de moderne hoofdsteden zoals Berlijn, Parijs, Rome, Wenen en Washington; een zaal met de plannen van het World Centre of Communication van Hendrik C. Andersen en Ernest Hébrard, waarover Otlet een lezing gaf op het Stedencongres, sloot het eerste deel af.

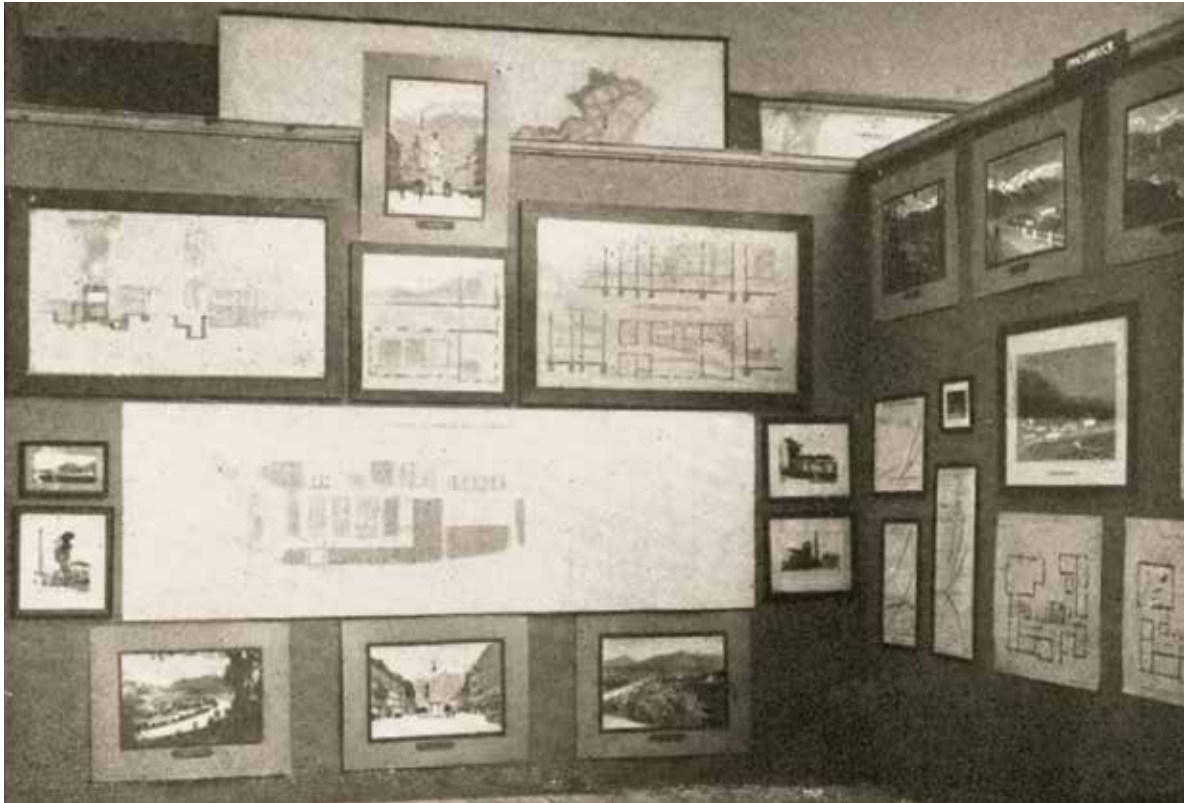
Het tweede deel, dat parallel aan het eerste was opgesteld, ging dieper in op wat in het eerste conventionele verhaal was verwaarloosd: ‘de burger als persoon’ en ‘de persoon van de stad’. Geddes introduceerde eerst het geografische idee dat een nederzetting bepaald is zowel door de kenmerken van een omgeving als door de bijhorende beroepsstructuur. Vervolgens besprak hij de ontwikkeling van steden, niet zoals in het eerste deel als een opeenvolging van periodes, maar als een beschavingsgeschiedenis zoals die zich had ontwikkeld vanuit de complexe interactie tussen de regionale conditie en de opeenvolging van menselijke pogingen om binnen deze condities zichzelf te ontplooien. Dit evolutionair verhaal werd geïllustreerd met de middeleeuwse steden en dorpen met hun gilden en feodaal systeem, de oorlogen van de reformatie en de renaissance, het industriële tijdperk met zijn verschillende revoluties, en ten slotte de beloftevolle toekomst van de tuinsteden en tuinsteden.

In het derde deel legde Geddes uit wat hij bedoelde met het concept van de ‘survey’, een begrip dat vele ladingen dekte en zowel voor wetenschappelijk cartografisch en statistisch vooronderzoek stond maar ook voor eigen veldwerk, historisch onderzoek, fotografische documentatie, en alles wat in hedendaags methodologisch jargon met de term ‘kwalitatief onderzoek’ wordt aangeduid. De *survey* moest alle aspecten van de stad in rekening brengen: ‘geografische en economische, antropologische en historische, demografische en eugenetische, en zo verder; en in het bijzonder wil de survey al deze studies samenbrengen, in termen van sociale wetenschap, als “Civics”’.²⁴ Met de survey, als kern van de ‘toegepaste sociologie’ treedt de beschavingsgeschiedenis, zoals ze in het tweede deel van de tentoonstelling reeds aan bod was gekomen, de moderniteit binnen. De inwoner van stad en streek wordt dankzij de *survey* bewust van de wijze waarop stad en streek zich ontwikkelen en neemt vervolgens zijn of haar lot in eigen handen.

Door middel van een aantal voorbeelden, zoals Charles Booth’s *poverty survey* van oostelijk Londen, demonstreerde hij hoe de nodige stedenbouwkundige ingrepen in het stadsweefsel konden worden afgeleid uit voorafgaand wetenschappelijk onderzoek over de huidige

Boven: Geddes' plan van de Cities and Town Planning Exhibition in Gent (1913).
 Onder: De abstracte 'denkmachine' die Patrick Geddes hanteerde om de stad in al haar complexiteit te begrijpen.

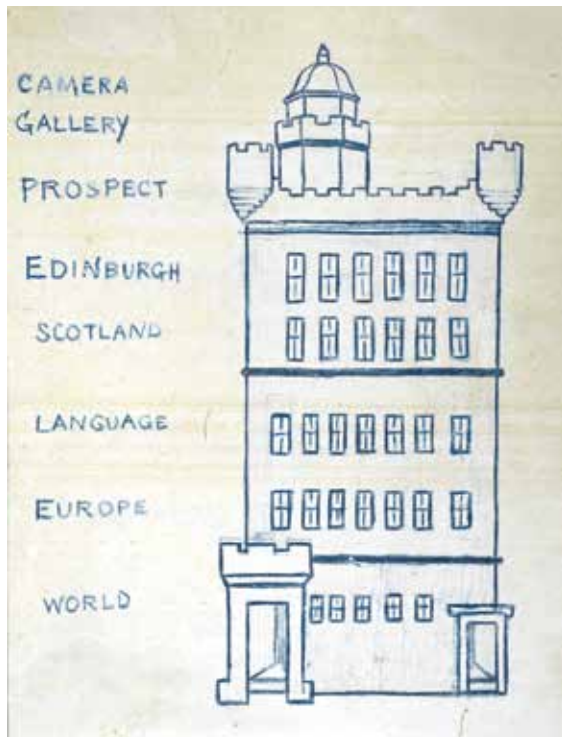
Afdeling van Innsbruck, hoofdstad van Tirol, op de Exposition comparée des villes.

conditie en gebreken van de stad. De meeste plaats werd ingenomen door het uitgewerkte voorbeeld van de *survey* van Edinburgh. Deze uitgebreide studie, die hij sinds 1892 in zijn Outlook Tower en voorheen op andere plekken had opgebouwd, was zowat het levenswerk van Geddes. In de Edinburgh *survey* werd het historisch centrum van de stad en zijn omgeving alsook de topografie van de streek gebruikt als het kader om de ontwikkeling van stad en streek zo tastbaar mogelijk voor te stellen. In Gent moest de bezoeker het stellen, bij afwezigheid van de camera obscura en het panoramisch balkon van de Outlook Tower, met kaarten en allerlei (historische) afbeeldingen.

Met de tentoonstelling, en in het bijzonder zijn benadering van de *survey*, gaf Geddes op basis van documentatie en een vergelijkende studie van steden een verfrissende interdisciplinaire kijk op hoe een breed gedefinieerde wetenschap van de stad kon worden opgericht. Die brede discipline wou het Internationaal Stedencongres in Gent formeel creëren.

PATRICK GEDDES ALS GIDS IN EEN PERSOONLIJK PROJECT

Met de gelijktijdige organisatie van de ‘stad- en stedenbouwtentoonstelling’ en het ‘eerste internationaal stedencongres’ kwamen in Gent twee verschillende dimensies van de sociale hervormingsbeweging rondom de stad samen: een stedenbouwkundige traditie gericht op infrastructuur, inrichting en het stedelijk vormvraagstuk enerzijds, en een bestuurlijke traditie, gericht op beter beheer en institutionele en juridische vernieuwing anderzijds. Geddes’ pleidooi voor toegepaste sociologie, uitgewerkt in zijn visie op de *survey*, was de perfecte illustratie van de ambitie om de ruimtelijke en bestuurlijke dimensie van het stedelijk vraagstuk samen te brengen. Geddes deelde deze ambitie met Paul Otlet die vond dat ‘urbanisme’ en ‘gemeentelijke sociologie’ samenhoorden, net zoals anatomie (de studie van het lichaam in zijn materie), fysiologie en psychologie (de studie van het leven).²⁵ Hoewel Geddes en Otlet een halve generatie scheelden, waren

Schema van Geddes' Outlook Tower gelegen op het hoogste punt van het historisch centrum van Edinburgh.

ze beiden geworteld in een negentiende-eeuwse positivistische intellectuele traditie waarin een natuurlijk verband bestond tussen de technische dimensie van de stedenbouw en het breder sociaal politiek project. Beiden leken aan het begin van de twintigste eeuw te kampen met eenzelfde, dubbelzinnige verhouding binnen de internationale stedenbouwbeweging. De *drive* en het negentiende-eeuwse encyclopedisme van Geddes en Otlet, hun denkschema's en classificatiesystemen, maakten hen tot uitgesproken en zichtbare spelers binnen de internationale stedenbouwsceñe. Ze produceerden een abstracte orde in de stedelijke complexiteit, zoals Lewis Mumford opmerkte, vergelijkbaar met de tafel van Mendeljev in de chemie. Maar hun koppig vasthouden aan hun denkschema zorgde ook voor een zekere traagheid en verstarring.²⁶ Beiden zouden zich vrij snel in de marge van de stedenbouwbeweging bevinden, ingehaald door een meer pragmatisch georiënteerde generatie die de holistische ideeën van beide heren te onpraktisch vonden. Geddes zou in 1914 zijn activiteiten voor bijna tien jaar naar India verleggen.²⁷ Deze beslissing was deels ingegeven door

de oorlogssituatie maar was evenzeer een zoektocht naar een maatschappelijke context die misschien ontvankelijker kon zijn voor zijn project.

Geddes' originaliteit kenmerkte zich vooral door de rol die hij aan stadsontwikkeling als breed maatschappelijk project toekende. Niet de urgente problemen stonden in zijn verhaal centraal, niet de mogelijke verbetering van het institutionele kader of een verbeterde publieke administratie, evenmin de prille verwezenlijkingen van stedenbouwers en architecten hier en daar. Zijn focus lag op een brede visie op stadsontwikkeling, waarbij de stad het vluchtpunt vormt van een collectief project waarin alle maatschappelijke geledingen de hand aan de ploeg slaan en bewust bouwen aan een gemeenschappelijke visie op de omgeving en de plaats van de mens erin.

Geddes' relatief originele positie was in belangrijke mate de vrucht van het vrij atypische traject dat hem tot (de) stedenbouw bracht. De stad was een persoonlijk convergentiepunt in een project dat eigenlijk om de bredere notie van culturele evolutie draait en om de proactieve rol die de mens daar al dan niet in te spelen heeft. Geddes was van opleiding botanicus en was een overtuigd darwinist. Hij was reeds in zijn vroege werk als bioloog bijzonder begaan met de maatschappelijke vertaling van het darwinistisch, evolutionair perspectief. Hij deelde met het sociaal darwinistisch project van Herbert Spencer de ambitie om een algemene evolutionaire theorie te ontwikkelen die de brug kon slaan tussen de sociale en biologische wetenschap.²⁸ Tegelijk hoedde hij zich voor elke poging om het evolutionair denken te gebruiken als bijkomende munitie voor een dominant politiek-economisch discours dat in het evolutionair denken de bevestiging zag van economische mechanismes van zelfregulatie.

Geddes zocht naar een antwoord op dit sociaal determinisme door te wijzen op het essentiële onderscheid tussen de mechanismes die een rol spelen in de biologische en sociaal-culturele evolutie. Waar het in de biologische evolutie vooral om erfelijkheid draait, gaat het bij sociaal-culturele evolutie niet enkel om erfelijkheid maar ook om alle intellectuele bagage die via onderwijs wordt doorgegeven, en om de materiële

cultuur die van de ene generatie aan de andere wordt doorgegeven. Het essentiële verschil tussen culturele evolutie en biologische, is dat culturele evolutie gestuurd wordt door bewust handelende individuen en dat biologische evolutie vooral het resultaat is van een gedetermineerd proces.²⁹ Bij de oprichting van de Sociological Society pleitte Geddes er conform dit inzicht dan ook voor om naast een sectie die zich onder de leiding van Francis Galton met de eugenetica zou bezig houden, een afdeling op te richten die zich zou toeleveren op *civics* of de toegepaste sociologie. Daarvan vormden opvoeding en de ontwikkeling van de materiële cultuur de essentiële pijlers. Geddes was overigens op zich niet gekant tegen het eugenetisch project. Ook in de tentoonstelling te Gent zou hij er een kleine sectie aan wijden. Waar de eugenetica voor de toegepaste biologie stond, richtte *civics* zich op de toegepaste sociologie.

Geddes' visie op culturele evolutie leidde op een natuurlijke manier naar de stad. Culturele ontwikkeling veronderstelde zorg voor het materieel erfgoed maar net zo goed ook inzicht en kennis over de eigen

omgeving. Geddes begon zijn stedenbouwkundige carrière bij de erfgoedzorg als de zorg voor de culturele bagage en vergelijkbaar met de zorg voor de genetische bagage van een biologisch systeem. Maar erfgoedzorg moest zich ook richten op het maken van keuzes in het doorgeven van de materiële cultuur van de ene generatie naar de andere. Selectie was in deze geen kwestie van 'survival of the fittest' maar van overwogen collectieve keuzes. De stad, zo stelde Geddes, is een culturele tekst die voortdurend wordt herschreven en waarvan de betekenis door elke generatie wordt herzien. 'Thus it is that the ideals and the achievements of one day and generation and city are ever melting away, and passing out of sight of the next; so that to the joy or sorrow of the successors the new page seems well nigh bare, though ever there comes faintly through some image or at least blurred suggestion of the fading past. Hence each page of history is a palimpsest.'³⁰ Maar stadsontwikkeling was volgens Geddes niet enkel een materiële opgave, maar net zo goed het product van een beschavingsproces dat we als opvoeders van de volgende generatie mee dragen en vormen. Inzicht in cultuur is niet enkel vastgelegd

De Ommevanck of historische stoet. Een van de nevenactiviteiten van het internationale stedencongres en een illustratie van de sfeer van het 'burgerlijk patriottisme' dat heerste in Gent tijdens de Wereldtentoonstelling.

in de stad als materieel construct maar ook in de ideeën die in de stedelijke gemeenschap leven en mee richting geven aan de ontwikkeling van de stad naar een steeds hoger niveau van synthese. De Cities en Town Planning Exhibition die in 1913 in Gent stond opgesteld was voor Geddes dan ook niet meer of niet minder dan een stap op weg naar een nieuwe maatschappelijke synthese.

PREMIER CONGRÈS INTERNATIONAL DES VILLES

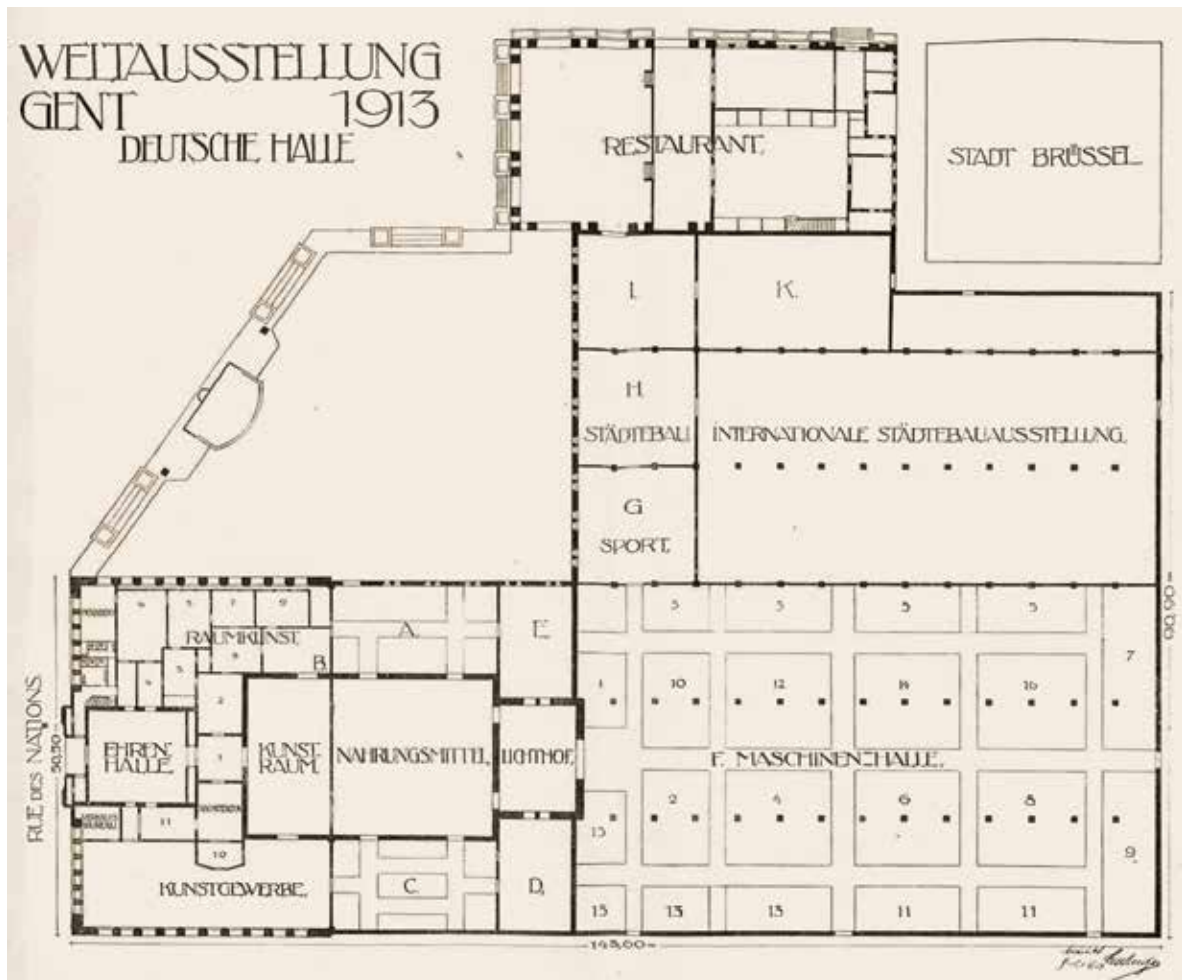
Op zondag 27 juli 1913 opende de Gentse burgemeester Emile Braun het Premier Congrès International des Villes in het stadhuis, gevolgd door een stoet of Ommeganck waarin de gilden de luister van de middeleeuwse steden evoceerden. Het congres vond plaats in het nieuwe Gentse Feest- en Hofbouwpaais en zou vier dagen duren, van maandag tot donderdag. Ter afwisseling werden er bezoeken ingelast aan het Paviljoen van Parijs en het Moderne Dorp op de Wereldtentoonstelling (op maandag en dinsdag) en een studiereis naar Brussel en Tervuren (op woensdag). Het congres bracht ruim vierhonderd gemeentebestuurders, architecten en vertegenwoordigers van verenigingen van gemeenten uit achtentwintig landen samen.³¹ Een twintigtal nationale regeringen waren vertegenwoordigd. Eminente Belgische persoonlijkheden waren aanwezig, zoals Paul de Smet de Naeyer, minister van Staat, Charles Buls, oud-burgemeester van Brussel, Charles Lagasse de Locht, voorzitter van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, en Adolphe Max, burgemeester van Brussel. Het congres werd afgesloten door een lezing van Patrick Geddes en M. Rey, met drink in het Gravensteen en een banket in het Hotel Flandria. In het weekend werd een studiereis naar Antwerpen, Brugge en de Belgische kust georganiseerd.³²

Omdat in de ogen van de organisatoren van het Premier Congrès International des Villes de studie van de organisatie van de fysieke stad moest gekoppeld worden aan die van het ‘biologische’ stadsleven, namen ze de taak op zich om een dubbelcongres te organiseren: één over stedenbouw of stadsbouwkunst

(Construction des Villes) en één over de bestuurlijke organisatie van de gemeente (Organisation de la Vie communale). De discussies in de twee secties vonden simultaan plaats. Voor het eerste luik was architect Paul Saintenoy secretaris-generaal, voor het tweede luik was dat Émile Vinck.

Tijdens het eerste luik over stadsbouwkunst werden vraagstukken behandeld over stadsuitbreidingen, over het ontmantelen van monumenten en het beschermen van waardevol architecturaal erfgoed, over de inrichting van de openbare ruimte, en over de verkeersorganisatie. Dit luik positioneerde zich ten opzichte van de belangrijke stedenbouwverwezenlijkingen zoals de Town Planning Act van John Burns in Engeland, het succes van het model van de Engelse tuinstad, de grote stadsplannen zoals die van Haussmann voor Parijs en de uitbreidingsplannen voor Berlijn. Het paste zich ook in binnen de verspreiding van de stedenbouw via tijdschriften als *Der Städtebau* uitgegeven in Berlijn onder leiding van Theodor Goecke en Camillo Sitte, opleidingen in *town planning* aan de universiteiten van Liverpool en andere Britse steden, en verscheidene publicaties die de principes van de stedenbouw en de stadsbouwkunst uiteenzetten, zoals die van Josef Stübben, Charles Buls, Eugène Hénard, Patrick Abercrombie, Thomas H. Mawson, Camillo Sitte, en van vele anderen. Op het congres waren ook vele van de vooraanstaande stedenbouwkundigen aanwezig zoals Patrick Abercrombie, Albert Erich Brinckmann, George Cadbury, Patrick Geddes, Auguste Rey, Louis Van der Swaelmen, Louis Bonnier, Ernest Bruggeman, etc.³³

Het tweede luik van het congres over de bestuurlijke organisatie van de gemeente kon niet verder bouwen op andere internationale congressen. Over het thema was ook veel minder op consistente wijze gepubliceerd. Het congres in Gent kon wel rekenen op de medewerking van belangrijke verenigingen uit verscheidene landen die nationaal reeds het probleem van de gemeentelijke bestuurszaken hadden bestudeerd. De voornaamste probleemstellingen die de organisatoren zelf op de agenda wilden plaatsen betroffen de juridische kant van het gemeentelijk beleid, de verschillende organisatievormen die het collectieve gemeentelven

De internationale stedenbouwtentoonstelling was gelegen tussen het Duits paviljoen en het paviljoen van Brussel.

best zouden aannemen, de financiële afwikkeling van inkomsten en uitgaven, alsmede van de taksen en de belastingen, het beheer van de roerende en onroerende gemeentegoederen, de aanwerving en het statuut van het gemeentelijk personeel, de administratie van concessies, etc. Ook de ontwikkeling van de economische activiteiten van de gemeente, het beheer van de culturele instellingen, de tussenkomst van de lokale overheid in sociale zaken kwamen aan bod. Nieuwe disciplines als 'gemeentelijke sociologie' (sociologie municipale) en 'gemeentelijke administratie' (administration des communes) werden in het vooruitzicht gesteld.

Het stedencongres van 1913 was een belangrijk ogenblik in de ontwikkeling van de stedenbouw als een

maatschappelijk aanvaarde en wetenschappelijke discipline, en als een wettelijk en bestuurlijk onderbouwde professie. In Gent werden verschillende benaderingen van stedelijke ontwikkeling vanuit oogpunten als hygiëne, huisvesting, wegenbouw en openbaar vervoer, zoals die gegroeid waren uit de hervormingsgerichte bewegingen van de negentiende eeuw, tot synthese gebracht. Meer dan een streven naar esthetiek, vormgeving en compositie, tekende deze benadering een stedenbouwkundige evolutie naar stedelijke organisatie, planning en functionaliteit. De multidisciplinaire benadering van de stedenbouw was al sterk in ontwikkeling sinds het einde van de negentiende eeuw, onder meer onder invloed van het Musée Social, opgericht in Parijs in 1894, en het Town Planning Institute, opgericht in Londen

in 1913, of van grote stedenbouwkundige prijsvragen zoals die voor Barcelona in 1904, Groß-Berlin in 1910 en Canberra in 1911. Figuren als Eugène Hénard, Léon Jaussely, Joseph Stübben, Rudolf Eberstadt en Werner Hegemann droegen elk bij tot de geïntegreerde ontwikkeling van de nieuwe discipline. Sociale geneeskunde en ingenieurswetenschappen vonden gemeenschappelijke thema's, methoden en voorstellingswijzen dankzij de cartografie en de statistiek, terwijl architectuur en bouwkunde de vormgeving op grotere schaal van de buurt en de hele stad exploreerden. In landen als Duitsland en Nederland werden vanuit de wetgeving en de sociale en politieke economie, grondbeleid en gemeentefinanciering als bestuurlijke instrumentaria ontwikkeld. Stedenbouw moest een overkoepelende discipline zijn, een visie leveren op behoud en renovatie van historische stadsdelen, stadsuitbreiding, openbare werken, openbaar vervoer en sociale huisvesting, met inzet van vormgeving, bestuurlijk instrumentarium, analyse, etc. Met behulp van verschillende kennisdomeinen werd stedenbouw dus sterk oplossingsgericht uitgebouwd. Informatie, zowel op het gebied van de uitwisseling als op het gebied van de analyse en de gegevenscollectie, waren centrale aandachtspunten die verder moesten worden geëxploreerd. Vanuit verschillende hoeken werd gewerkt om zowel juridische, financiële en economische als intellectuele, morele en sociale aspecten onder één noemer te brengen. De vooropgezette discipline en professionele aanpak moest een multidisciplinaire, internationale, wetenschappelijke basis bezitten, en bestuurs- en beleidsgericht zijn. Via de recente mechanismen van het internationalisme wilden de organisatoren en deelnemers aan het stedencongres van 1913 het wetenschappelijk cachet van hun discipline opkrikken en zo ook een belangrijke inspanning leveren om een officiële erkenning te bieden aan de beweging van de stedenbouw.

Wat de stedenbouw op het moment van het internationaal stedencongres in Gent in 1913 nog grotendeels ontbeerde, was een gestructureerd uitwisselingsplatform tussen de beleidsgerichte en de uitvoeringsgerichte stedenbouwkundigen. Daartoe werd in de slotsessie van het congres de Union Internationale des Villes (UIV) opgericht om het bestuur en de

organisatie van gemeenten een permanente basis te verlenen. De oprichting van de UIV en haar documentatiecentrum was tegelijk ook een strategische zet om de wereldwijde invloed van de International Garden City Association in te dijken. De UIV positioneerde zich zo in een internationaal veld waar ook de International Housing Congresses, gestart in 1898, hun plaats opeisten.³⁴ Voorzitter van de UIV werd Émile Vinck. De stuwende kracht achter die internationale organisatie was Paul Otlet, die in 1910 de Union des Associations Internationales – een organisatie die de samenwerking tussen meer dan honderddertig internationale organisaties bevorderde – oprichtte en dus over ruime ervaring op vlak van internationale organisatie beschikte. Otlet stelde ook voor om een Office International d'Informations Communales op te richten, een werelddocumentatiecentrum voor gemeenten. Hiermee ging Otlet consequent verder op de structuur die hij op het Congrès International des Sciences Administratives in Brussel in 1910 had voorgesteld.³⁵ Otlet was de wegbereider van de notie van 'documentatie' (documentation) en plaatste daarmee op wereldschaal een baken voor de wetenschappelijke ontwikkeling van archivering, administratie, databeheer en informatieverwerking in alle mogelijke sectoren. Door zijn documentatiesystemen toe te passen op de stedenbouw en te koppelen aan het begrip van de *survey* in de planning, ontwikkeld door Geddes en Abercrombie, leverde hij een manier aan om steden te kunnen bestuderen in een internationaal comparatief kader. Door de organisatie van steden te vergelijken inzake probleemstellingen, methoden, oplossingen, regelgevingen en beleid kon universele, wetenschappelijke kennis worden opgebouwd over de lokale situaties en over regionale en nationale grenzen heen.

Een echt succes was de oprichting van de UIV aanvankelijk niet. De organisatie was ernstig benadeeld door haar institutionele karakter. Ze stond hoofdzakelijk in dienst van lokale overheden, maar na de Eerste Wereldoorlog zou de nationale staat over het algemeen worden beschouwd als het voornaamste gespreksplatform voor inter- en transnationale bedrijvigheid op dit gebied. Alleen wanneer de UIV dit oude ideaal van een globaal internationaal bestuur had verlaten, begon haar werking pas volledig open te bloeien.

CONCLUSIE

Het Premier Congrès International des Villes en de bijhorende Cities and Town Planning Exhibition van Patrick Geddes hadden de ambitie om stedenbouw en stadsbestuur op elkaar te betrekken. De originaliteit van die ambitie werd in 1913 echter nauwelijks opgepikt. De convergentie tussen een bestuurlijke traditie en de *town and country planning* traditie waar naar gestreefd werd kwam er niet – of beter nog niet. Tot diep in de jaren 1930 zou *town planning*, bestuurlijk of ruimtelijk, een maatschappelijk project met zeer beperkte politieke draagkracht blijven. Dit om de eenvoudige reden dat planning een nauwelijks geaccepteerde gedachte was die zowel met totalitaire als communistische regimes werd geassocieerd en haaks stond op een dominant liberalistisch ideeëngoed. Pas wanneer dit in volle financiële crisis veranderde en planning als overheidstaak veld won, zou het vluchtpunt van dit maatschappelijk project niet de stad worden, maar wel een generationaliseerde, planmatige, en vaak antistedelijke visie op stadsontwikkeling.³⁶ Daarmee werd de basis gelegd voor het succes van de technocratische, overkoepelende planning die de handschoen zal opnemen bij de wederopbouw van de Europese steden na de Tweede Wereldoorlog.

NOTEN

- 1 Werner Hegemann, *Der Städtebau nach den Ergebnissen der Allgemeinen Städtebau-Ausstellung in Berlin nebst einem Anhang: Die Internationale Städtebau-Ausstellung in Düsseldorf*. Berlijn, 1911.
- 2 Congrès International de l'art de bâtir des villes. Gand 1913. Mundaneum, Papiers personnels Paul Otlet, UIV PO 31.
- 3 Pierre Chabard, *Exposer la ville. Patrick Geddes (1854-1932) et le Town planning movement. Volume 1*, doctoraatsverhandeling, École Doctorale Ville et Environnement (Paris, Université de Paris 8 Vincennes-Saint-Denis), Parijs, 2008: 14.
- 4 Chabard 2008 (zie noot 3): 26. Volker M. Welter, 'Stages of an Exhibition, the Cities and Town Planning Exhibition of Patrick Geddes', *Planning History*, 20.1 (1998): 25-35.
- 5 Patrick Abercrombie, 'The First International Congress of Town Planning and Organisation of City Life', *Town Planning Review*, 4.3 (1913): 217.
- 6 Gustave Drèze, *Le livre d'or de l'Exposition universelle et internationale de Gand en 1913*, Gent, 1913: 231.
- 7 Patrick Geddes, *Two Steps in Civics: 'Cities & Town Planning Exhibition' and the 'International Congress of Cities'*, Liverpool, 1913: 1.
- 8 Drèze 1913 (zie noot 6): 109.
- 9 'Y-a-t-il possibilité de transformer cette Exposition en Musée permanent à la fin de l'Exposition? [...] Il faudrait bien chercher à grouper tous les efforts et s'il est fait un Musée Municipal comparé, qu'il se combine avec notre programme'. Paul Otlet, *Brief naar Emile Vinck* (6 november 1912). Mundaneum, Papiers personnels Paul Otlet, UIV PO 31.
- 10 *Projet d'exposition du 'Plus Grand Bruxelles'*, 1912. Mundaneum, Papiers personnels Paul Otlet, UIV PO 31.
- 11 Patrick Geddes, *Letter to Paul Otlet* (1913.01.20). MDN, Papiers Personnel Paul Otlet.
- 12 University of Strathclyde, Archives of Patrick Geddes, T-GED 6/7/5.
- 13 Patrick Geddes, *Report*, University of Strathclyde, Archives of Patrick Geddes, T-GED 6/7/10.
- 14 Mr. Watson, *Brief aan Patrick Geddes* (1913.06.22). University of Strathclyde, Archives of Patrick Geddes, T_GED 9/1217.
- 15 *Premier congrès international et exposition comparée des villes: documents préliminaires*, Brussel, 1913: xviii.
- 16 Patrick Geddes, *Brief aan Paul Otlet* (1913.01.20). Mundaneum, Papiers personnels Paul Otlet.
- 17 Amelia Dorothy Defries, *The Interpreter Geddes: The Man and his Gospel*, 1927: 68.
- 18 Defries 1927 (zie noot 17): 67. Vergelijk met: Philip Boardman, *The Worlds of Patrick Geddes: Biologist, Town Planner, Re-educator, Peace-warrior*, Londen, 1978: 241.
- 19 Boardman 1978 (zie noot 18): 240.
- 20 Patrick Geddes, *Cities in Evolution. An Introduction to the Town Planning Movement and to the Study of Civics*, Londen, 1914: 264.
- 21 Geddes 1914 (zie noot 20): 263-294. Dit plan werd ook gereproduceerd in een meer schematische vorm in: Patrick Geddes, 'Two Steps in Civics: "Cities and Town Planning Exhibition" and the "International Congress of Cities," Ghent International Exhibition, 1913', *The Town Planning Review*, 4.2, 1913: 84.
- 22 Volker M. Welter, *Biopolis. Patrick Geddes and the City of Life*, Cambridge, MA, 2002: 102.
- 23 Geddes 1913 (zie noot 7): 16.
- 24 Geddes 1913 (zie noot 7): 3-4.
- 25 Paul Otlet, 'La Sociologie Municipale', *Le Mouvement Communal* 6 (1919): 70.
- 26 Lewis Mumford, 'Who is Patrick Geddes?', *Survey Graphic* (1925): 524.
- 27 Giovanni Ferraro, *Rieducazione alla speranza. Patrick Geddes planner in India, 1914-1924*, Milaan, 1998.
- 28 Hellen Meller, *Patrick Geddes Social Evolutionist and City Planner*, Londen-New York, 1990: 28-29.
- 29 Patrick Geddes, 'Civics: As Concrete and Applied Sociology. Part I.', *Sociological Papers 1904*, Londen, 1905: 73.
- 30 Geddes 1905 (zie noot 29): 94.
- 31 André Coene, 'Stad Gent demonstreerde op de Wereldtentoonstelling van 1913 haar mondiale ambities', *De Oost-Oudburg*, Jaarboek 49 (2012): 97-148.
- 32 Abercrombie 1913 (zie noot 5): 207-208.
- 33 Coene 2012 (zie noot 33).
- 34 Michel Geertse, *Defining the universal city. The International Federation for Housing and Town Planning and transnational planning dialogue 1913-1945*, Vrije Universiteit Amsterdam, Amsterdam, 2012: 92.
- 35 H.J.D. Revers. *IULA 1913-1963. The Story of Fifty Years of International Municipal Co-operation*, Publications of the IULA, 74, Den Haag, 1963.
- 36 Michael Hebbert, 'The Daring Experiment. Social Scientists and land-use planning in 1940s Britain', *Environment and Planning B: Planning and Design* 10 (1983): 3-17.